

نمایه کتاب؛ نخستین گام در تحول بازیابی و دسترسی موضوعی به اطلاعات

• دکتر عباس گیلوری^۱

عضو هیئت علمی و سرپرست مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی

■ نوروزی، علیرضا. نمایه‌سازی کتاب: راهنمایی برای ناشران، نمایه‌سازان، نویسندگان و مترجمان، ویرایش دوم. تهران: چاپار، ۱۳۸۷، ۱۹۱ ص، شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۹۴-۰۰۰-۰

مقدمه

ایجاد سهولت بیشتر برای آحاد بشری است. ابداعات اولیه در بین انسان‌های هزاره‌های ماقبل، به‌ناگزیر ناظر بر رفع ناتوانی‌ها و موانع طبیعی و نیازهای اولیه او بوده است و هرچه به‌سوی هزاره‌های مابعد پیش آمده و از سد موانع طبیعی زیست جسته است، خواسته‌ها سوبه تحقیق آمال و آرزوهای به‌ظاهر دست‌نیافتنی پیشین را به خود گرفته است.

نیاز به آگاهی و مانایی ابدی، دو خواسته دیرین بشر بوده است که از اوان پیدایش انسان بر روی کره خاکی، همواره همراه و همزاد او بوده است. تجربه‌ها و دستاوردهای دوران زندگی و ضرورت حفظ آن برای آیندگان خط را و اشتیاق به مانایی ابدی کتاب را به یادگار نهاده است. ابداع غارنقاشی‌ها و خط - نمادهای مفهومی

جمله معروف «ابداع زاینده نیاز است» را بارها و بارها شنیده، اما چندان جدی نگرفته‌ایم. شاید بتوان گفت انسان، بدون نیاز، هیچ‌گاه نمی‌توانست قله‌های رفیع ترقی و پیشرفت و نیز انقلاب‌های سه‌گانه اطلاعاتی یعنی چاپ، رایانه و اینترنت را پشت‌سر گذارد. گرچه امروزه بسیاری از نیازهای بشری برخاسته از زیاده‌خواهی‌ها، راحت‌اندیشی‌ها و نیز حاصل افزایش استطاعت‌های مالی و امکاناتی است و هرچند ما، به‌سادگی و خودخواسته، بر بسیاری از نوآوری‌ها و نیز نامالیامات ابداعات گردن نهاده و هر روز، بیش از گذشته، خود را به نوآوری‌ها، اختراعات و ابداعات وابسته می‌سازیم، اما به‌هر روی، مقهور ناگزیر تحولی هستیم که به‌منظور

- ابزاری برای انتقال تجربه‌های جاری به آیندگان؛ و ابداع لوحه‌های گلین، طومار پاپيروس، کتاب پوستی و کاغذ، و امروزه کتاب الکترونیکی، همه محمل‌هایی برای انتقال و حفظ آن مفاهیم نمادین برای نسل‌های بعدی بوده است.

نیاز اجتماعی به اطلاعات، میزان دانش و تجربه موجود، رشد فناوری و توجیه و کارایی اقتصادی (کیلگور، ۱۳۸۳، ص ۴) از مهم‌ترین عواملی بوده‌اند که بر توسعه دو عامل ارتباطی یعنی خط و کتاب تأثیرگذار بوده‌اند. از این رو و با توجه به چهار معیار مذکور است که می‌بینیم هر یک از دو ابزار یادشده، دوره زیست کاملاً متفاوتی را در ادوار مختلف تاریخی طی کرده‌اند. لوحه‌های گلی ۵۰۰۰ سال، طومار پاپيروس ۲۱۵۰ سال و کتاب پوستی ۱۳۰۰ سال متمادی حامل دانش و تجربه‌های بشری در عرصه جهانی بوده‌اند. ابداع چاپ در سال ۱۴۵۰ م. بر توسعه دانش بشری نقش ماندگاری را بر جای نهاد. این ابداع، پدیده‌ای صرفاً فرهنگی نبود، بلکه بر همه جنبه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حتی مذهبی نیز اثرات ماندگاری داشته است. افزایش اشتیاق به دانایی، رشد سوادآموزی، توسعه مراکز آموزشی، حذف انحصار کلیسا بر صنعت نشر، درهم‌شکستن تضاد طبقاتی در امر سوادآموزی، افزایش آگاهی‌های سیاسی و اقتصادی، همه و همه دستاوردهای این ابداع یا تحول کم‌نظیر بشری بوده است.

شاید افزایش انتشارات و تسهیلی را که در این امر به دلیل ابداع صنعت نشر حاصل آمد، نتوان با سایر دستاوردها هم‌آورد نمود. تولید کتاب، به‌عنوان ابزاری آسان و قابل حمل، رشدی هندسی یافت. گرچه قبل از ابداع کتاب به‌شکل امروزی، سایر محمل‌های پیشین اطلاعات نیز وظیفه انتقال را برعهده داشته‌اند، نباید فراموش کرد که دشواری بازیابی اطلاعات موردنیاز، از جمله عواملی بوده‌اند که در تغییر رسانه انتقال و ابداع کتاب نقش مؤثری داشته‌اند. مثلاً کیتگور می‌نویسد: «از آنجایی که جست‌وجو و پیدا کردن مطالب در طومارهای پاپيروس کار مشکلی بود، ... (مسیحیان) اوراق تا شده پاپيروس یا پارشمن را به یکدیگر می‌دوختند و جلد چوبی، پاپيروسی یا چرمی بر آن اضافه می‌کردند» (۱۳۸۳، ص ۶). از این رو فهرست مندرجات و نیز نمایه‌هایی که به تدریج از قرن دوازدهم به بعد به کتاب‌ها افزوده می‌شوند، فرآیند بازیابی از داخل کتاب‌ها را بهبود بخشید.

نباید چنین پنداشته شود که هر تحولی فی‌البداهه بروز می‌نماید یا از ابتدا و اوان بدعت، همان ساختار کامل و جامع تداول یافته را دارا بوده است. تقریباً همه بدعت‌های صورت گرفته بر پشتوانه واقعیت‌های

عینی طبیعی یا مصنوعی موجود بوده و گاه با اندیشه خلاق و نبوغ اندیشمندی درهم آمیخته و ابداعی تازه را آفریده است. همچنین هیچ اختراع یا اندیشه‌ای نیست که از ابتدای ظهور، شکل تکامل یافته دوران تداول عام خویش را دارا باشد. مثلاً، تولید برق، اختراع چاپ، ابداع اینترنت، ابداع وب جهان گستر و حتی نمایه کتاب به‌شکلی که امروزه توسعه یافته‌اند، در مخیله ابداع‌کنندگان آنها متصور نبوده و اهدافی بسیار نازل تر را مدنظر داشته‌اند. هدف از ابداع چاپ، تکثیر انجیل به تعداد زیاد؛ اینترنت، ایجاد ارتباط در بین مراکز مختلف وزارت دفاع آمریکا و وب جهان گستر، ایجاد ارتباط در بین همه مراکز فیزیک نظری جهان بوده است.

توسعه نمایه کتاب نیز فرآیندی تکاملی را طی کرده و به وضع کنونی خود رسیده است. بهبود ذخیره‌سازی منابع کتابی در قفسه‌های لوحه‌های گلی، ایجاد علائمی برای تسهیل کسب اطلاعات از متن کتاب، بهره‌گیری از جلوه‌های بصری برای تفکیک فصل‌ها و بخش‌های مهم کتاب، درشت‌نویسی کلمات آغازین و استفاده از مرکب رنگی و شماره‌گذاری ستون‌ها و صفحات کتاب، همه و همه مراحل تکاملی نمایه کتاب به‌شکل امروزی است. بنابراین، نگارش کتابی در خصوص نمایه‌سازی کتاب، باید علاوه بر بیان پیشینه‌های نظری و ارائه راهنمایی عملی، بدعت‌هایی در زمینه فرآیند رو به تکامل کتاب و شیوه برخورد با نمایه آن را نیز دربر داشته باشد.

فهرست مندرجات و نیز نمایه‌هایی که به تدریج از قرن دوازدهم به بعد به کتاب‌ها افزوده می‌شوند، فرآیند بازیابی از داخل کتاب‌ها را بهبود بخشید

مشخصات کتاب‌شناختی اثر

کتاب نمایه‌سازی کتاب، راهنمایی برای ناشران، نمایه‌سازان، نویسندگان و مترجمان را دکتر علیرضا نوروزی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۷ تألیف کرده و نشر چاپار، آن را منتشر کرده است. در واقع، این اثر، به‌استناد روی جلد و صفحه‌عنوان کتاب، دومین ویراست از اثری است که همین نویسنده در سال ۱۳۸۰ منتشر کرده بود. ویراست دوم کتاب در ۱۹۴ صفحه و در قطع رقعی (نزدیک به ۱۴*۲۲ سانتی‌متر)، با شمارگان سه‌هزار نسخه، به‌قیمت سی‌هزار ریال منتشر شده است. ویراست نخست اثر را همین ناشر، در ۱۳۳ صفحه، قطع وزیری (نزدیک به ۱۶*۲۳،۵ سانتی‌متر) (سلطانی، ۱۳۷۲، ص ۲۱۹) و با شمارگان سه‌هزار نسخه و قیمت نه‌هزار ریال منتشر کرده بود. با توجه به تعداد صفحات، صرف‌نظر از قطع و با عنایت به درج عبارت ویرایش دوم بر روی جلد و صفحه‌عنوان، خواننده باید به تغییراتی اساسی در محتوی اثر امیدوار باشد یا لااقل چنین انتظاری باید طبیعی و حتمی به‌نظر آید.

مشخصات ظاهری ویراست دوم و مقایسه آن با ویراست نخست

تصویری از کتابی باز با زاویه نود درجه و در پس‌نمایی تیره، با نمایی از دیده‌ای انسانی در قابی مثلثی، در پایین صفحه تا تقریباً میانه صفحه، در پیش‌زمینه آبی ترامدار، طرح روی جلد کتاب را شکل می‌دهد. جلد شومیزی کتاب با طرح و قطع آن همخوانی مناسبی دارد. تنها تفاوت طرح روی جلد در ویراست نخستین و دومین، تغییر شماتیک چشم انسانی به تصویری واقعی در درون مثلث - اما سیاه و سفید - انتخاب رنگ آبی روشن‌تر در پیش‌زمینه و نیز تغییر قلم حروف عنوان فرعی روی جلد است. هیچ تغییر دیگری بر روی جلد مشهود نیست، اما با توجه به کوچک‌تر شدن قطع در ویراست دوم، که با تعدد صفحات همخوانی یافته است، و نیز پررنگ‌تر شدن رنگ آبی در پس‌زمینه، بر زیبایی بصری کتاب بسیار افزوده است. اطلاعات نویسنده با رنگ سفید در طرح ترامدار، رؤیت نام نویسنده را بر روی پیشخوان کتاب‌فروشی‌ها با اندکی دشواری مواجه می‌سازد. انتخاب رنگ دیگری برای نویسنده نویسنده متناسب با طرح روی جلد، مثلاً سرخابی یا بنفش، بر وضوح بیشتر مشخصات نویسنده بر روی جلد می‌افزود. گرچه نشان ناشر بر روی جلد ارائه شده است، نام ناشر که همواره جزئی از نشان ناشر است، حذف شده و سال انتشار اثر نیز به‌عمد یا سهو - اگرچه عمدی به‌نظر می‌رسد - از قلم افتاده است. در عطف کتاب نیز، همانند ویراست نخست، نام اثر و مشخصات نویسنده با همان قلم حروف و اندازه ارائه شده و درج

سال نشر از قلم افتاده است. گرچه عنوان اثر و نویسنده بر روی پشت جلد، همانند ویراست نخست، اما با قلمی متفاوت ارائه شده است، ارائه مشخصات در بالای صفحه پشت جلد، فضای خالی زیادی را به دیده بیننده القا می‌سازد. با ارائه اطلاعات بیشتر، درج اطلاعات در میانه صفحه پشت جلد یا سایر تدابیر ویراستاری و گرافیکی، امکان توازن بیشتر وجود داشت.

اطلاعات اصلی کتاب‌شناختی - عنوان، نویسنده، مشخصات ویرایش، نام و نشان ناشر و سال نشر - در صفحه‌عنوان، همانند اولین ویراست، به‌استثنای مشخصات ویرایش، ارائه شده است. تنها تفاوت صفحه‌عنوان در ویراست نخست با ویرایش دوم، در ارائه اطلاعات ویرایش، حذف محل نشر در ویراست دوم و تغییر قلم حروف است. در پشت صفحه‌عنوان نیز اطلاعات مربوط به انتشار، با اطلاعاتی مشابه، افزوده شده است. ارائه اطلاعات مربوط به فیبا با قلمی ریزتر و تغییر قلم اطلاعات پشت صفحه‌عنوان و ارائه آنها به‌صورت وسط‌چین - به‌جای راست‌چین در نخستین ویرایش اثر - بر چشم‌نوازی بیشتر صفحه در ویراست دوم افزوده است. در ویراست دوم اثر، برخلاف ویراست نخست، از صفحه‌هدا خبری نیست. در نتیجه از صفحات کلی کتاب دو صفحه - یک ورق - به این شیوه کاسته شده است. در صفحه فهرست مندرجات نیز تغییراتی که بیشتر ویرایشی و زیبائیدیشانه و به‌نظر از سوی صفحه‌آرا اعمال شده، اتفاق افتاده است. استفاده از قلم ریزتر، البته متناسب با قطع اثر، و تغییر اندکی در شیوه ارائه سرفصل‌ها که ناشی از تغییرات اندک حاصل در متن اثر است، تنها تغییرات ایجادشده در فهرست مندرجات در ویراست دوم بوده‌اند. گرچه پیش‌گفتار در ویراست جدید نیز وجود دارد، احتمالاً به‌سهو از فهرست مندرجات حذف شده است. پیش‌گفتار ویراست دوم نیز همان پیش‌گفتار اولین ویراست است، با این تفاوت که تغییرات اندکی در بخش سپاس‌گذاری حاصل آمده است. مقدمه نیز تکرار مقدمه ویراست نخست و نوشته‌ی علی آقابخشی است. تنها تفاوت ایجادشده در تغییر قلم - ریزتر شدن آن به‌ضرورت کوچک‌تر شدن قطع - و تغییر قطع اثر است که مقدمه از یک صفحه در ویراست اول به دو صفحه در ویراست جدید افزایش یافته است.

متن و فصل‌بندی، با اندک تغییری در قلم‌ها، همان ترکیب و ساختار ویراست نخست است. همه فصل‌ها طبق استاندارد و از صفحه‌فرد آغاز شده‌اند. گرچه مشخصه ترتیبی و عنوان سرفصل‌ها در ابتدای هر فصل به‌وضوح ارائه شده است، صفحه‌آرایی مناسبی برای ارائه ندارد. برای مثال بین مشخصه ترتیبی و عنوان فصل فاصله نامناسبی هست یا برای عنوان سرفصل‌ها

اطلاعات نویسنده با رنگ سفید در طرح ترامدار، رؤیت نام نویسنده را بر روی پیشخوان کتاب‌فروشی‌ها با اندکی دشواری مواجه می‌سازد

در بالای نمایه موضوعی و به صورت توضیحی پس از سرعنوان «نمایه موضوعی» درج می‌شود، بر اهمیت و کاربری اثر بیشتر می‌افزود. روی هم رفته می‌توان گفت که کتاب صفحه‌آرایی بسیار مناسبی دارد و برای ارائه ساختار ظاهری آن تلاش و زمان صرف شده است که قابل تقدیر است.

مشخصات محتوایی اثر

کتاب نمایه‌سازی کتاب، راهنمایی برای ناشران، نمایه‌سازان، نویسندگان و مترجمان همان گونه که از نام آن برمی‌آید، راهنمای آموزش شیوه تهیه نمایه کتاب برای ناشران، نمایه‌سازان، نویسندگان و مترجمان است. این ویراست نیز همانند ویراست نخست، از پنج فصل تشکیل شده است.

در فصل نخست، «نمایه»، ابتدا تعاریفی از نمایه و تاریخچه نمایه‌سازی ذکر شده سپس درباره انواع نمایه، اهداف و ویژگی‌های نمایه کتاب و نیز تفاوت بین نمایه کتاب و فهرست مندرجات بحث شده است.

در فصل دوم، «اجزا و عناصر نمایه»، نخست مدخل و شناسه بررسی و تعریفی از آنها ذکر شده، پس از آن انواع شناسه‌های موضوعی از نظر شکلی که پنج نوع شناسه می‌باشد، شناسایی و مورد بررسی قرار گرفته است. بیانگر، جایز و ارجاع، تعریف و انواع آنها، از مباحث دیگری است که در این فصل به تفصیل بررسی شده است.

«انواع نمایه کتاب»، عنوان فصل سوم است. در این فصل نمایه از جنبه‌های مختلفی چون شیوه چاپ، نوع تهیه و محتوا و پوشش بررسی و انواع هر کدام معرفی شده است. در ادامه قواعد کلی انتخاب نام اشخاص و نیز نام‌های ایرانی، عربی، اروپایی، ترکی، کردی و گروه‌های خاص به تفصیل تشریح شده است. اصول انتخاب شناسه‌های موضوعی و توجه به مواردی چون نیاز خواننده، وحدت موضوعی، مسائل زبانی، اخص‌گرایی و مقلوب‌سازی، همچنین انواع دسته‌بندی‌های اصطلاحات نمایه‌ای، شیوه‌گزینش و انتخاب اصطلاحات مرکب و انواع آنها و نیز سایر قواعد و اصول استفاده از مترادف‌ها و شبه‌مترادف‌ها از جمله مباحث دیگر این فصل است.

در فصل چهارم، «نمایه‌سازی»، ابتدا تعریفی از نمایه‌سازی ارائه و مراحل آن تشریح شده، سپس به انواع روش‌های مدخل‌آرایی و قواعد آنها پرداخته شده است. نمایه‌سازی رایانه‌ای و نمایه‌سازی با کمک رایانه که در ویراست دوم، مبحثی با عنوان نمایه‌سازی با کمک واژه‌پرداز میکروسافت ورد (در هفت صفحه) به آن افزوده شده، در ادامه این فصل مورد بحث قرار گرفته است. قواعد نقطه‌گذاری و نیز مبحث «نمایه شاخصی

اندازه قلم مناسبی انتخاب نشده و با قلم سرعنوان اصلی فصل‌ها (به نظر تیترا، اندازه قلم ۱۰) یک اندازه است. قلم متن (به نظر لوتوس، اندازه ۱۲) با قطع اثر هماهنگی دارد و خوانایی مناسبی را ایجاد کرده است. ارجاعات درون‌متنی، به شیوه‌ای استاندارد و با درج نام نویسنده، سال و شماره صفحه منبع در درون دوهلال، بر زیبایی اثر افزوده است. هر بند از متن، با تورفتگی یکسان (نیم سانتی‌متر) از ابتدای حاشیه آغاز شده است. گرچه سرعنوان‌های هر فصل کاملاً از سایر اجزای متن قابل تمیز است، تشخیص بین سرعنوان‌های اصلی و فرعی به علت عدم استفاده از اندازه قلم متمایز (استفاده از دو شماره قلم کوچک‌تر برای هر عنوان فرعی به نسبت عنوان اصلی بالاتر خود) دشوار است. همچنین فاصله یکسانی بین سرعنوان‌ها و متن پیش از آنها رعایت نشده است؛ در برخی از موارد فاصله وجود دارد، اما در مواردی نیز فاصله‌ای وجود ندارد. فاصله استاندارد بین سرعنوان‌ها و متن بالایی، ۱٫۵ برابر فاصله موجود در بین خطوط متن اصلی در اثر است که در اینجا رعایت نشده است. معادل انگلیسی ارائه شده در زیرنویس‌ها و نیز زیرنویس‌های فارسی، با قلمی چهار اندازه کوچک‌تر از متن اصلی، بسیار مناسب ارائه شده و بر زیبایی اثر افزوده است.

تا حد امکان تلاش شده است تا از لغات و حروف انگلیسی در متن اثر استفاده نشود. در صورت ضرورت و استفاده که بارها نیز اتفاق افتاده است، استفاده از قلمی با دو اندازه کوچک‌تر از قلم متن اصلی، خوانایی و زیبایی اثر را دوچندان کرده است. اطلاعات عنوان مکرر، شامل تکرار عنوان اثر در بالای صفحات زوج و عنوان هر فصل در صفحات فرد، گرچه براساس استاندارد، اطلاعات کاملی نیستند و باید نام نویسنده نیز تکرار می‌شد، به همراه شماره صفحات در بالای هر صفحه ارائه شده است. چهار شکل ارائه شده در اثر که جزء موارد افزوده شده در ویراست جدید می‌باشند، کیفیت نسبتاً مناسبی دارند، اما برخلاف استاندارد، توضیح جداول، مانند عناوین جداول، در بالای شکل ارائه شده‌اند. توضیح مربوط به شکل‌ها باید در پایین شکل‌ها ارائه شوند نه در بالای آنها. استفاده از منابع علمی و ارائه فهرست آنها در انتهای کتاب، بر غنا و اعتبار اثر افزوده است، به ویژه رعایت دقیق اصول کتابنامه‌نویسی در ارائه اجزای اطلاعاتی فهرست مندرجات، زیبایی، یک‌دستی و خوانایی آن را چند برابر کرده است. تهیه واره‌نامه انگلیسی به فارسی و نیز دو نمایه موضوعی و نمایه نام‌ها، بر ارزش و اعتبار کتاب افزوده است، اما اگر واره‌نامه فارسی به انگلیسی نیز تهیه و ارائه می‌شد و نیز به جای ارائه «مقدمه نمایه» به صورت مستقل،

تهیه واره‌نامه انگلیسی به فارسی و نیز دو نمایه موضوعی و نمایه نام‌ها، بر ارزش و اعتبار کتاب افزوده است، اما اگر واره‌نامه فارسی به انگلیسی نیز تهیه و ارائه می‌شد بر اهمیت و کاربری اثر بیشتر می‌افزود

نمایه، سیاهه نظام یافته مدخل‌هایی است که به منظور کمک به استفاده کنندگان در جابجایی اطلاعات ساخته می‌شوند

برای ارزیابی کتاب» (در دو صفحه) که در ویراست نخست وجود ندارد، از دیگر مباحث این فصل هستند. در فصل پنجم، «نمایه‌ساز»، درباره نمایه‌ساز و ویژگی‌های نمایه‌ساز بحث شده است. «آموزش نمایه‌سازی» و «جلب مشتری و قیمت‌گذاری نمایه» که در ویراست دوم جابه‌جا شده است، مباحث دیگر این فصل هستند.

بررسی اثر

همانگونه که در این کتاب نیز ذکر شده است، نمایه، «سیاهه نظام یافته مدخل‌هایی است که به منظور کمک به استفاده کنندگان در جابجایی اطلاعات ... ساخته می‌شوند» (نوروزی، ۱۳۸۰، ص ۱۷). لنکستر (۱۳۸۲، ص ۳) هدف اصلی نمایه‌سازی را «بازنمود منابع منتشرشده در قالبی [می‌داند] که برای وارد کردن در نوعی از پایگاه مناسب باشد». در اینجا منظور لنکستر از پایگاه، مفهومی عام است و هر نوع محمل ذخیره راه، که نمایه آخر کتاب را نیز می‌تواند دربرگیرد، شامل می‌شود. نمایه کتاب ناظر بر سیاهه نظام یافته مداخل‌ها در یک منبع اطلاعاتی واحد است. بنابراین باید بتواند بازنمودی دقیق از محتوای موضوعی کتاب در دست نمایه باشد. کتاب نمایه‌سازی کتاب نیز باید بتواند به‌عنوان ابزاری کمکی و راهنما، به مترجمان، ناشران، نمایه‌سازان و نویسندگان، شیوه ایجاد نمایه کتاب را آموزش دهد.

تغییرات ویراست دوم

تغییراتی که در ویرایش دوم نسبت به ویرایش اول اتفاق افتاده است به شرح زیر است:

۱. کتاب از قطع وزیری در ویراست نخست به رقیعی در ویراست دوم تغییر کرده است. این تغییر باتوجه به تعداد صفحات کتاب در ویراست نخست (۱۳۳ ص) و نیز تعداد صفحات در ویراست جاری (۱۹۴ ص) منطقی است و بر زیبایی و تناسب هرچه بیشتر اثر افزوده است؛

۲. متن ویراست جدید نسبت به ویراست نخست، ویرایش ادبی شده و در برخی از موارد جمله‌بندی تغییر کرده و واژگان جدیدی جایگزین شده‌اند. از جمله تغییرات می‌توان به این موارد اشاره کرد: مؤلف به نویسنده، صفحه سپاس به صفحه سپاسگذاری، عده‌ای به برخی، درباب اینکه به درباره اینکه، بعضی به برخی و معمولاً به به‌طور معمول. کلمات آغازین در برخی از بندهای متن نیز تغییر کرده‌اند؛

۳. در چند مورد، مباحث فصل‌ها جابه‌جا شده است، برای مثال مبحث «وضعیت نمایه کتاب در ایران» از فصل اول در ویراست نخست حذف و به پایان فصل چهارم منتقل شده است، مبحث «جلب مشتری و قیمت‌گذاری نمایه» که در ویراست نخست در پایان فصل پنجم قرار

داشت، در ویراست دوم با مبحث «آموزش نمایه‌سازی» که ماقبل این مبحث قرار داشته، جابه‌جا شده است. گاهی نیز بندها جابه‌جا شده‌اند، مثلاً، در فصل دوم، در ذیل دومین سرعنوان با نام «شناسه»، بند دوم با اولین بند جابه‌جا شده است؛

۴. در چند بخش از فصل‌های کتاب، گاه جملاتی و در دو مورد سرفصل اضافه شده است. در فصل اول، ذیل مدخل «تعریف نمایه»، بند دوم (ص ۱۷)، ویرایش دوم، جمله‌ای با استنادی جدید اضافه و بند قبلی از ویراست نخست حذف شده است. همچنین در فصل پنجم، سومین بند، مدال ویتنی که در ویراست نخست توضیحی درباره آن ارائه نشده بود، در سه خط توضیح داده شده است. تنها سرفصل‌های افزوده‌شده و به عبارتی تغییرات اساسی ویراست دوم در فصل چهارم است که عبارتند از: سرفصل «نمایه - شاخصی برای ارزیابی کتاب» در یک صفحه (ص ۱۵۶) که به انتهای این فصل اضافه شده است و سرفصل دیگری با عنوان «نمایه‌سازی با کمک واژه‌پرداز Word» در هفت صفحه (ص ۱۳۵ - ۱۴۱). بنابراین، مطالب واقعی اضافه‌شده به کتاب حاضر نسبت به ویراست نخست، حدود هشت صفحه است؛

۵. در ویراست جدید، برخی از سرفصل‌ها افزوده شده‌اند که در ویراست اول وجود نداشته است ولی محتوای جدیدی در این سرفصل‌ها ارائه نشده است. همچنین، برخی از عنوان‌های موجود، در ویراست دوم در سرعنوان قرار گرفته‌اند در حالی که در ویراست قبلی سرعنوان نبوده‌اند. مثلاً سرعنوان «تعریف نمایه‌سازی» در فصل چهارم (ص ۱۱۱) و سرعنوان‌های «نمایه تک‌متنی» و «نمایه مجموعه» در فصل اول (ص ۲۰ - ۲۱)؛

۶. در ویراست دوم، چند منبع از فهرست منابع و مأخذ حذف و چند منبع جدید اضافه شده‌اند. منابع حذف‌شده چندان قدیمی نبوده و منابع افزوده‌شده نیز چندان جدید نیستند. نگارنده این سطور درخصوص استفاده یا عدم استفاده از منابع مورداستناد در متن، به‌علت کمبود وقت، بررسی کافی صورت نداده است، اما با بررسی اجمالی، به‌نظر می‌رسد در متن کتاب به منابع موجود در فهرست منابع و مأخذ استناد شده است.

نقاط قوت اثر

۱. همان‌گونه که نویسنده نیز اشاره کرده است، درخصوص نمایه‌سازی کتاب تاکنون اثر مستقلی به زبان فارسی منتشر نشده بود. این نخستین اثر در موضوع نمایه‌سازی کتاب است و امید می‌رود مورداستفاده همگان قرارگیرد؛

۲. گرچه در مواردی، شیوه نگارش به زبان محاوره بسیار نزدیک است، اما به‌طور کلی مطالب ارائه‌شده در کتاب

ساده، روان و قابل فهم است؛

۳. ارائه معادل لاتین اصطلاحات مورد استفاده در متن و نیز توضیحات ضروری در پانویس، بسیار ضروری و از جمله نقاط قوت کتاب به شمار می آید؛

۴. پیروی نویسنده از اصول استاندارد نحوه درج منابع ستودنی است و می تواند مرجعی برای مبتدیان این حوزه باشد؛

۵. تهیه واژه نامه انگلیسی به فارسی در پایان کتاب، از دیگر ویژگی های این اثر است. اگر واژه نامه فارسی به انگلیسی نیز تهیه می شد، بر سودمندی کتاب می افزود؛

۶. نمایه موضوعی دقیق و جامع پایانی کتاب، یکی از بارزترین ویژگی های این اثر به شمار می رود. بدیهی است کتابی درباره نمایه سازی کتاب نمی تواند خود فاقد نمایه باشد. در واقع نمایه ارائه شده می تواند الگویی عملی برای خوانندگان باشد.

نکته ها و پیشنهادهای

۱. کتاب نمایه سازی کتاب به عنوان راهنمایی برای چهار گروه ناشران، نمایه سازان، نویسندگان و مترجمان تدوین شده است؛ چهار گروه بسیار متفاوت و با نیازهایی گوناگون. پذیرش چنین داعیه ای بسیار دشوار می نماید. با ساختاری که کتاب دارد - تفصیلی و پرداختن به جزئیات - تنها می توان گفت که اثر بتواند موردها را استفاده حداکثر دو گروه کتابداران و نمایه سازان قرار گیرد و به احتمال قریب به یقین چندان علاقه ای را در میان دو گروه دیگر بر نمی انگیزد؛

۲. آنگونه که عنوان فرعی اثر نشان می دهد، این کتاب به عنوان راهنما تهیه شده است. کتاب های راهنما یا دستورالعمل، مطالب منسجم درباره یک موضوع یا مطلب بوده و بیشتر جنبه کاربردی دارند و یکی از ویژگی های مهم اینگونه کتاب ها، کم حجم بودن آنهاست. کتاب حاضر، راهنما یا دستورالعمل نیست، بلکه بیشتر جنبه درسی دارد. اگر مطالب اصلی کاربردی تر می بود و سایر مطالب - چه در متن اصلی و چه به عنوان ضمیمه - در قالب هایی چون «خوانندنی ها»، «برای مطالعه بیشتر» و نظایر آنها و با طراحی متفاوتی عرضه می شد، همانند بسیاری از راهنماها و دستنامه ها، می توانست بسیار مفیدتر باشد.

۳. همان طور که اشاره شد، تغییر قطع کتاب از وزیری به رقیعی بر زیبایی اثر افزوده و آن را مناسب و کاربردی کرده است. چنین رویکردی باعث افزایش تعداد صفحات اثر از ۱۳۳ صفحه در ویرایش نخست به ۱۹۴ صفحه در ویراست دوم شده است. با توجه به نکات پیش گفته و اضافه شدن حداکثر ۱۰ صفحه به متن کتاب، این مسئله خواننده ویراست نخست کتاب را چندان قانع و ارضا

نمی کند، زیرا خواننده با دیدن «ویراست دوم» در روی جلد انتظار تغییرات بسیار اساسی را در اثر دارد.

۴. ویرایش دوم کتاب پس از گذشت هفت سال از انتشار ویراست نخست منتشر شده است. با توجه به تغییرات عدیده ای که در فناوری های نشر و نیز محمل های انتقال اطلاعات، از جمله کتاب روی داده است، انتظار می رفت تا شیوه نمایه سازی در محمل های نوین کتاب از جمله کتاب الکترونیکی و نیز ابزارها و نرم افزارهای موجود بین المللی نمایه سازی - لا اقل چند نمونه - و نیز اصول و قواعد نمایه سازی متون غیر فارسی نیز در اثر گنجانده شود. در حالی که ویراست جدید چنین انتظاری را برآورده نمی سازد.

۵. یکی از مهم ترین نکاتی که باید در تهیه چنین آثاری مورد توجه قرار گیرد، تکیه بر استانداردهای موجود به ویژه استانداردهای بین المللی است. گرچه در ویرایش دوم، نویسنده در منابع و مآخذ، کتاب اصول نمایه سازی بر اساس استاندارد ایزو ۹۹۹ - ۱۹۹۶ اثر دکتر بهزادی را ارائه کرده و در متن نیز به آن ارجاع درون متنی شده است، اما با بررسی های نگارنده این سطور و مقابله با ویراست نخست مشخص شد که ویراست دوم بهره چندان از استانداردها نبرده است.

۶. عدم تناسب برخی از مطالب و سرعنوان های ارائه شده با محتوای کلی فصل از دیگر مشکلات این کتاب است. مثلاً در فصل چهارم که نمایه سازی نام دارد، دو مبحث «نمایه - شاخصی برای ارزیابی کتاب» و «وضعیت نمایه کتاب در ایران» در جایگاه مناسب خود قرار نگرفته اند. با توجه به مقدماتی بودن هر دو مبحث، باید در فصل اول ارائه می شدند یا در فصل پنجم، «نمایه ساز»، مباحث «جلب و مشتری و قیمت گذاری نمایه» و «آموزش نمایه سازی» با مبحث کلی فصل ربط چندان ندارد.

پی نوشت

1.abgilvari@yahoo.com

مآخذ

۱. سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین (۱۳۷۲). اصطلاحنامه کتابداری، ویرایش دوم، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۲. کیتنگور، فردریک جی. (۱۳۸۳). تکامل کتاب. ترجمه علی شکویی. تهران: دبیرش.
۳. لکنکستر، اف. دبلیو (۱۳۸۲). نمایه سازی و چکیده نویسی: مبانی نظری و عملی. ترجمه عباس گیلوری. تهران: چاپار.
۴. نوروزی، علیرضا (۱۳۸۷). نمایه سازی کتاب، راهنمایی برای ناشران، نمایه سازان، نویسندگان و مترجمان. ویرایش دوم. تهران: چاپار.

نمایه کتاب ناظر بر سیاهه نظام یافته
مداخلها در یک منبع اطلاعاتی واحد
است. بنابراین باید بتواند باز نمودی
دقیق از محتوای موضوعی کتاب در
دست نمایه باشد